

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולמן בן הרב ישראל זצ"ל

תיקון קלקולי המים במועד

(ד' ב') אביי שרא לבני בר המדך (שם הכפר) לשחופי נהרא (לנקות מחמת עפר וצורות שנפלו בו).¹ רבי ירמיה שרא להו לבני סכותא למיכרא (לכרות) נהרא טמימא (שנטמם מחמת עפר וצורות שנפלו בו, ומעכבין את המים מלקלח). רב אשי שרא להו לבני מתא מחסיא לאקדוחי נהר בורניץ (לאקדוחי לשון מקדח, כלומר, להרויח נקב כדי שיקלחו מימיו יפה, וטירחא יתירא היא). אמר, כיון דשתו מיניה רבים, כרבים דמי, ותנן עושין כל צורכי רבים. (ב' א') **משנה:** ומתקנין את קלקולי המים שברשות הרבים (זבלי רה"ר שנמשכו לבורות המים) וחוטטין אותן (מנקרין, שמוציאין מתוכן צורות וקסמין ועפרורית שנפלו לתוכן). (ה' א') (ומדייק) חטיטה אין, חפירה לא. אמר רבי יעקב אמר רבי יוחנן: לא שנו, אלא שאין רבים צריכין להם. אבל רבים צריכין להם, אפילו חפירה מותר. ומסיק, דהוא הדין לבורות שיחין ומערות של רבים. ושל יחיד, חוטטין אותם ושפין את סדקיהן, אבל לא חופרים, אפילו כשהיחיד צריך להם.² ואם אינו צריך להם, אין חוטטין אותן ואין שפין את סדקיהן, ואין צריך לומר שאין חופרין. אבל כונסין לתוכן מים, ואף על פי שאינו צריך להם.

שיטות הראשונים

חטיטת וחפירת בורות: למסקנה, כשצריכים להם - לרבים הכל מותר. ליחיד רק חטיטה. כשאין צריכים להם - לרבים מותר רק חטיטה. וליחיד אף לא חטיטה. וכונסין לתוך הבורות מים. **היתר טירחה לצרכי רבים שלא לצורך המועד:** ביאר הרא"ש בשם ראב"ד, דצרכי רבים אינם נגמרים אלא בשעת הבטלה, ואם לא יעשה אז לא יעשה לעולם. ומותר אפילו כיוונו מלאכתם במועד והיה בו טורח גדול.³ ורק מעשה אומן, כחפירת בורות, בעינן צורך המועד. אבל מעשה הדיוט, אף שלא לצורך המועד.⁴ **ורמב"ן** כתב, שחוטטים בורות לרבים, שלא לצורך המועד, כדי שיהיו מצויין להם לאחר המועד לכשיצטרכו להם.⁵ **ונמוקי יוסף** כתב (בלשון ראשון) דבכל מקרה בעינן צורך המועד. **והשו"ע** פסק **כראב"ד**.⁶

¹ רש"י. ובמפרש ביאר, לעקור ענפי אילנות הגדלים בנהר.

² וריטב"א הוסיף: ולא סדין אותן בסיד, אע"פ שיחיד צריך להם. ורי"ף, רמב"ם, ורא"ש השמיטו דין זה.

³ גורסינן בירושלמי (פ"ק הלכה ב) כהדא דבני סכותא אתפחתא מסותא פירוש מרחץ של עיר ששמה סכותא נפחתה ושרא להו מייעבדינה במועד מן הדא ומתקנין את קלקולי המים שברה"ר בטריח וכוונו פ"י בתמיה כל כך התיר להן שהן כווננו מלאכתם במועד והיה בו טורח גדול ולא כן תנינן ובלבד שלא יכוין מלאכתו אמרן אי לא מתעבדא במועד כדון לא מיתעבדא עוד. רא"ש.

⁴ **וכן היו כל אלו המעשים** שבני הרמך ובני דסכותא ונהר בירם, **אף על פי שלא היו לצורך המועד מעשה הדיוט הן**. כי החפירה היא לא היתה אומנות, ואינה דומה לחפירת בורות שצריך לטוח יפה ולהחזיק מימיה. ומטעם זה אסור חפירת בורות שיחין ומערות ליחיד, ואפילו צריך להם למועד, לפי שמעשה אומן הם, ולא התירו מעשה אומן אלא לצורך רבים. אבל חטיטת בורות שיחין ומערות, מעשה הדיוט הוא, והתירו ליחיד שצריך לו במועד, ולרבים אפילו אין צריכין להם. רא"ש.

⁵ אמנם ריטב"א כתב בשם רמב"ן, שאף החטיטה הותרה רק לצורך הרווחה שבמועד. וצ"ב.

⁶ או"ח תקמ"ב. או"ח תקמ"ד. ובב"י הביא דברי הרמב"ם שכתב (הל' שביתת יו"ט ז'): "עושין כל צרכי הרבים במועד. כיצד? מתקנין

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולמן בן הרב ישראל זצ"ל

לאיזה צורך הותרה חפירת בורות: רש"י פירש שמה שהותרה חפירה כשרבים צריכים להם, היינו שאין להם מים לשתות.⁷ **תוספות** פירשו דרבים צריכין להם לשתות לאחר המועד, ואפילו הכי חופרין מעכשיו, כדי שיהיו מזומנים להם לאחר המועד לאלתר.⁸ ודעת **רמב"ן**, שכשאין מים לשתות במועד כלל, אפילו לצורך יחיד חופר ועושה כל מלאכה, ואפילו בפרהסיא, ככל אוכל נפש. וכאן 'צריכים להם', היינו שרוצים שיהיו המים יותר קרובים להם, ואז אפילו חפירה מותר. וכשאין צריכים אלא להרווחה בעלמא (שלא יצטרכו כולם למלאות ממקום אחד), מותרת רק חטיטה.⁹

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות חול המועד, סימן תקמד)

ב. בורות ומעיינות של רבים שנפול בהם עפר ואבנים ונתקלקלו, מתר לתקנם ואפילו אין רבים צריכים להם עתה, כיון שאינו מעשה אמן; אבל לחפר להם בורות מחדש, שהוא מעשה אמן, אם הרבים צריכים להם עתה מתר אפילו אם כונו מלאכתן במועד, ואפילו בפרהסיא ובטרחה ותרפא; ואם אין צריכים להם עתה, לא יעשו. אבל בורות שיחין ומערות של יחיד אסור לחפר אותם מחדש, ואפילו צריך להם עתה; ואם היו עשויים כבר, ונתקלקלו, אם צריך להם עתה מתר לתקנם; ואם אין צריך להם עתה אסור לתקנם, אבל מתר להמשיך מים לתוכן אפילו אין צריך להם עתה.

תיקון דרכים, רחובות, ומקוואות

(ב' א') (המשך משנה): ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקוות המים. ועושין כל צורכי הרבים. ומצינין את הקברות.

(ה' א') **תניא:** יוצאין לקוץ את הדרכים (לפנות קוצים), ולתקן את הרחובות ואת האסטרטאות, ולמוד את

את קלקולי המים שבְּרשות הרבים, ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות, וחופרין לרבים בורות שיחין ומערות וכורין להן נהרות כדי שיִשְׁתו מִימיהן. ודייק, מדכתב גבי חפירת בורות וכריית נהרות כדי שישתו מימיהן דמשמע כדי שישתו אותם במועד, וגבי מתקנין קלקולי המים לא כתב כן, משמע דחטיטה דרבים אפילו שלא לצורך המועד שריא, וכדברי הראב"ד (יש עוד להעיר, שבהל' יו"ט ז,ב, ביאר הרמב"ם היתר כתיבת גיטין ושוברין במועד, "ח ב', דצרכי רבים הם. אף שהם מעשה אומן. וצ"ל דנחשב צורך המועד). מקורות: רמב"ן (לקוטות, ד"ה וחפירת; תורת האדם, שער הסוף, עניין הקבורה, עמ' קכה). ריטב"א (ה' א', ד"ה חטיטה). ראב"ד (הו"ד ברא"ש). רא"ש (סי' ו). רמב"ם (הל' שביתת יו"ט ח,ד; ז,י). נמוקי יוסף (ב א דפי רי"ף, ד"ה לאקדוחי).

7. כן כתב ריטב"א בשם רש"י. ודחה דבריו, וכתב: ואינו נכון! דאם כן מאי איריא דרבים, אפילו דיחיד נמי לצורך אכילה ושתייה עושה כל מלאכה, ואפילו בטורח גדול וכשם שקוצר ודש וזורה!

8. אבל כשאין צריכין להם, אפילו לאחר המועד לאלתר אין חופרין אלא חוטטין. ומיהו חטיטה שרי, כיון שיהיו צריכין להם לאחר זמן. וכתב ריטב"א: ואינו נכון! דכל שאין בו צורך במועד ולא לאחר המועד לאלתר, למה נתיר בו אפילו חטיטה?!

9. על פי דברי רמב"ן כפי שהובאו בריטב"א. וזה לשונו בלקוטיו: ולא אסרוה (את החפירה ליחיד), אלא בשיש לו לשתות מן הנהר וממקום שהרבים שותין, אלא שדרך בעלי בתים לשתות מבורות שלהם בבתים, ועכשיו כלו המים שלו, והוא צריך לחזור ולמלאותן ולשתות מהן כדרכו במועד, לפיכך התירו לו חטיטה. ושאין היחיד צריך להן, היינו שיש לו מים בבור או ממקום שרגיל לשתות, כגון נהר קרוב לבית, והוא כונסן לימות הקיץ כשהנהרות מכזבין והבורות כלין.

10. ובשו"ע (או"ח תקמד,ב) כתב: "אם הרבים צריכים להם עתה מתר. ובב"י הביא דברי המגיד משנה (הל' יו"ט ח,ד) שאחר שהביא דברי הרמב"ן (שהתיר ליחיד בשאין לו מה ישתה אפילו לחפור) כתב: ויש לחוש (כלומר לחשוש ולאסור), לפי שהמים מצויין בזול, ואפשר אפילו אין לו מה ישתה אלא ממקום רחוק הרבה לא התירו לו חפירה. וזה נראה בדעת רבינו (=הרמב"ם) שלא חילק. מקורות: רש"י ותוספות (הו"ד בריטב"א). רמב"ן (חי', ד"ה וחפירת; והו"ד בריטב"א). ריטב"א (ה' א', ד"ה חטיטה).

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולמן בן הרב ישראל זצ"ל

המקואות. וכל מקוה שאין בו ארבעים סאה, מרגילין לתוכו ארבעים סאה. ומנין שאם לא יצאו ועשו כל אלו, שכל דמים שנשפכו שם (כגון בקוצים שבדרכים) מעלה עליהם הכתוב כאילו הם שפכום? תלמוד לומר⁴¹: "וְהָיָה עֲלֵיךָ דָּמִים".

שיטות הראשונים

אלו צרכי רבים במעשה אומן התירו במועד: בדברי הראב"ד, לעיל, מבואר, דמעשה אומן לרבים, כחפירת בורות, מותר לצורך המועד. וכן פסק השו"ע. וצייד והרשב"א לומר, שלא התירו להם אלא רק בדברים הצריכים לגוף ומשום חיי נפש.⁴² אבל לתקן את העיר וחומותיה, כל שאין משום חשש נפשות, אין מותרים. ומשום כך לא התיר להשלים בניית בית כנסת בחול המועד, דאפשר בלעדיו, להתקבץ ולהתפלל במקום אחר. וכן פסק הרמ"א.⁴³

גדר צרכי הרבים: כתב ריב"ש, שהדברים המזדמנין תדיר, ויש בהן תקון המדינה, אף על פי שבכל פעם ופעם הוא דבר פרטי, צרכי רבים נינהו.⁴⁴

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות חול המועד, סימן תקמד)

א. צרכי רבים מתר לעשותם בחול המועד, כגון לתקן הדרכים ולהסיר מהם המכשולות; ולצין הקברות כדי שיזָהרו מהם הכהנים; ולתקן המקואות. הגה: ודוקא צרכי רבים כאלו, שהם צריכים לגוף האדם, אבל שאר צרכי רבים כגון בנין בית הכנסת (בית יוסף בשם תשובת הרשב"א), אסור לעשות במועד; והוא הדין דלשאר צרכי מצוה אסור לעשות מלאכת אמן במועד (ריב"ש סימן רכ"ו).

ציון קברות

(שנינו במשנה): מציינין את הקברות.

(ה' א') א"ר שמעון בן פזי: רמז לציון קברות מן התורה מניין? תלמוד לומר "וְרָאָה עַצְם אָדָם וּבָנָה אֶצְלוֹ צִיּוֹן".

רבי אבהו אמר מהכא: "וְטָמְא טָמְא יִקְרָא", טומאה קוראה לו, ואומרת לו: פרוש.

אביי אמר מהכא: "וְלִפְנֵי עֵזֶר לֹא תִתֵּן מִכְשָׁל".

⁴¹ דברים יט, ג.

⁴² כחפירת בורות שיחין ומערות, וכיוצא בהן, בהסרת הקוצים מן הדרכים, ותיקון הרחובות. שבאלה יש צורך רבים, לחיותם ולשמור מן הנזקין. שאי אפשר לרבים להתבונן בדרכים. ואף המרחצאות, יש בהם חיי נפש משום רחיצת גופן, דלא ליתי שחנא וכיבי רשב"א (עיי"ש).

⁴³ או"ח תקמד, א. מקורות: רשב"א (שו"ת, ח"ד, סי' שכו).

⁴⁴ מדתנן בריש מועד קטן (ב' א'): ועושין כל צרכי הרבים. ואמרו עליה בירושלמי (מו"ק פ"א ה"ב): אלו הן צרכי הרבים: דיני ממונות, ודיני נפשות, ודיני מכות, וכולי. והטעם מפני צורך הרבים הוא: להעמיד המשפט, ונהוג, בדברים הללו. וכן מה ששנינו (מועד קטן י"ח ב'): ואלו כותבין במועד: גטין, ושוברין, דייתיקין, ומתנות וכו'. וכתב הרמב"ם שהטעם מפני שכל אלו, צרכי רבים הם. הרי נראה, שהדברים המזדמנין תדיר, ויש בהן תקון המדינה, אף על פי שבכל פעם ופעם, הם פרטיים, צרכי רבים מקרו. והו"ד בב"י (תקמה, ה). מקורות: ריב"ש (שו"ת, סימן שצ).

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולמן בן הרב ישראל זצ"ל

(ה' ב') **תנו רבנן:** אין מציינין לא על כזית (בשר מצומצם) מן המת, ולא על עצם כשעורה, ולא על דבר שאינו מטמא באוהל. אבל מציינין על השדרה (שאע"פ שאינה אלא עצם אחד מטמא טומאה באוהל), ועל הגולגולת, על רוב בנין, ועל רוב מנין המת.⁴⁵

(המשך הברייתא:) ואין מציינין על הוודאות (כגון בית הקברות, שהכל יודעין ופורשין, ואין צריך ציון). אבל מציינין על הספיקות (שיש עליהן אוהל). ואלו הן הספיקות: סככות (אילן המיצל על הארץ) ופרעות (אבנים גדולות היוצאות מן הגדר) ובית הפרס (שדה שאבד בה קבר).

(המשך הברייתא:) ואין מעמידין ציון במקום טומאה (ממש), שלא להפסיד את הטהרות.⁴⁶ ואין מרחיקין ציון ממקום טומאה, שלא להפסיד את ארץ ישראל.⁴⁷

(ומקשה) וכזית מן המת אינו מטמא באוהל?! והא **תנן** (אהלות ריש פ"ב): אלו שמטמאין באוהל: כזית מן המת! (ומתרץ) אמר רב פפא: הכא בכזית מצומצם עסקינן, דסוף סוף מיחסר חסר; מוטב ישרפו עליו תרומה וקדשים לפי שעה, ואל ישרפו עליו לעולם.

שיטות הראשונים

ציון קברות מהתורה או מדרבנן: במסכת נדה (נ"ז א') מבואר שכותים נאמנים על ציון קברות. ומבואר בגמרא: ואף על גב דמדרבנן הוא, כיון דכתיבא, מזהר זהירי ביה, דכתיב "וְרָאָה עַצְם אָדָם וּבָנָה אֶצְלוֹ צִיּוֹן". וכן כתבו **תוספות** (בבא בתרא), שציון קברות מדרבנן. ומדברי **תוספות** (מועד קטן) נראה שסוברים דהוי דאורייתא.⁴⁸

מצא שדה מצויינת

(ה' ב') בית הפרס, **כדתנן** (אהלות יז,א): החורש את הקבר, הרי הוא עושה בית הפרס. וכמה הוא עושה? מלא מענה מאה אמה.

ובית הפרס מי מטמא באהל?! והאמר רב יהודה אמר שמואל: מנפח אדם בית הפרס והולך. ורב יהודה בר אמי משמיה דעולא אמר: בית הפרס שנידש טהור!

אמר רב פפא: לא קשיא, כאן בשדה שאבד בה קבר, כאן בשדה שנחרש בה קבר.

⁴⁵ רוב מניין איבריו, באדם רמ"ח איברים ורוב מניינו כגון ידיים ורגליים שיש בהן הרבה איברים דקים. רש"י.

⁴⁶ זמנין דאתי איניש עד הציון שהוא על הטומאה ממש וטהרותיו בידו, ויהיו טמאים ואתי לשורפם.

⁴⁷ שאין דרך לחרוש ולזרוע שם. ועוד, שמעמידה בחזקת טומאה שלא להשתמש שם. כל ציון, מד' רוחות לטומאה עושין אותן. רש"י.

⁴⁸ והריטב"א כתב: יש שפירשו דאי לאו דאורייתא לא הוו רבנן שרו לציין במועד. וליתא! דאפילו תיהוי דרבנן, כדאי הוא לעשותו במועד דצורך רבים הוא. ואפילו תימא דחולו של מועד דאורייתא שהרי מסרו הכתוב לחכמים. אלא הכי פירושא (של מה שאומרת הגמרא: רמז לציון קברות מן התורה מנין): כי זה ודאי ענין גדול הוא ושמירה רבה, ואי אפשר שלא יהא רמז לזה בתורה, דאפילו מאי דאמרי אינשי רמיזא בתורה ללמוד ממנו דרך ארץ (כדאמרינן בבא קמא צ"ב ב'), וכל שכן זה. מקורות: תוספות (ב"ב קמז א', ד"ה מנין). ריטב"א (ה' א', ד"ה רמז). וראה תוספות (מועד קטן ה' א', ד"ה הא).

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולמן בן הרב ישראל זצ"ל

ושדה שנחרש בה קבר לא בעי ציון? והא תניא: מצא שדה מצויינת ואין ידוע מה טיבה¹⁹ - יש בה אילנות, בידוע שנחרש בה קבר.²⁰ אין בה אילנות, בידוע שאבד בה קבר.²¹ רבי יהודה אומר: (לעולם מטמא באוהל) עד שיהא שם זקן או תלמיד (הידוע שנחרש), (אבל לא שאר בני העיר) לפי שאין הכל בקיין בדבר (ומבואר שגם שדה שנחרש בה קבר מציינים אותה).

אמר רב פפא: כי תניא ההיא, בשדה שאבד בה קבר, דצינונה. יש בה אילנות, בידוע שנחרש בה (אחר כך) קבר. אין בה אילנות, בידוע שאבד בה קבר (ולא נחרשה).

וליחוש דלמא אילנות מגואי (בתוך השדה), וקבר מבראי!²²

כדאמר עולא: בעומדין (אילנות) על הגבולין (של השדה), הכא נמי בעומדין על הגבולין (וחרש אגב אילנות).

(ו' א') ודלמא טומאה מגואי, ואילנות מבראי (וזה לא חרש אלא בין אילנות, שלא היה שם טומאה. אבל מקום הספק לא חרש מעולם, הואיל ואין שם אילנות)!

(ומתרץ) במסובכין (וסמוכין זה לזה, שכל השדה מליאה אילנות, ואגב אילנות חרש כל השדה).

ואיבעית אימא (שלא במסובכין), הא אמרן אין מרחיקין ציון ממקום טומאה, שלא להפסיד את ארץ ישראל (ואם היה באמצע, היו מציינים בסמוך לקבר).²³

רבי יהודה אומר: עד שיהא שם זקן או תלמיד, לפי שאין הכל בקיין בדבר. אמר אביי: שמע מינה, צורבא מרבנן דאיכא במתא, כל מילי דמתא עליה רמיא.

שיטות הראשונים

אין בה אילנות, בידוע שאבד בה קבר: ביארו תוספות, משום דאיתא בתוספתא, שדה שאבד בה קבר, אינה ניטעת כל נטע, כדי שלא להרגיל רגל אדם לשם. וכגון שראויה לאילנות, ומסתמא היו נוטעים בתוכה, אם לא שאבד בה קבר. אי נמי, בידוע לאו דווקא. והראב"ד ביאר, כגון שרואים שהיו שם אילנות ונקצצו, ובידוע שלכך נקצצו, משום האיסור

¹⁹ אם ציינוהו מפני שנחרש בה קבר ויכול ליכנס בנפיחה, ואם מפני שנאבד בה קבר, ואינו יכול ליכנס בה כלל שמטמא באוהל. רש"י.

²⁰ אגב אילנות חרשוהו, ואינה מטמאה באוהל, שאין נוטעין אילנות בלא חרישה, ולכך ציינוהו שלא ייכנס שם אלא על ידי נפיחה. רש"י.

²¹ ומטמאה באוהל. דמסתמא אין אדם רשע להיות חורש את בית הקבר. ועוד, דאסור בהנאה, כדאמרין בעלמא דאין חורשין וזורעין, ואפילו אמת המים העוברת לתוך בית הקברות אין שותין הימנה. רש"י. ור' בתוספות הרא"ש שהביא בשם הראב"ד שהרבה להקשות על פירוש, מה שפירש שאם יש שם אילנות בידוע שנחרש דאין נוטעין בלא חרישה, מי יימר דבתר דאיכבר ביה מיהא נטעי ביה, דילמא מקמי הכי נטעו ביה ושוב לא נחרש! ועוד, מאי שנא אילנות, אפילו תבואה וזרעים נמי, דהא אין זורעין בלא חרישה! ועוד, דקאמר 'אין שם אילנות בידוע שלא נחרש, דאין אדם רשע לחרוש בית הקברות דאסור בהנאה', אטו בית הקברות הוא זה לאוסרו בחרישה וזריעה מפני שנקבר בה אחד במקרה, ומנא ליה? עיי"ש עוד.

²² ואכתי הוה ליה מאבראי שדה שאבד בה קבר, דהאי דחרש קים ליה דספק טומאה לא הוי אלא מאילנות ולחוץ. רש"י.

²³ כתב ריטב"א, אי בעית אימא אפילו בשדה גדולה ואינן מסובכין, ואפילו אין עומדין על הגבולים, הרי אמרו אין מרחיקין ציון ממקום טומאה. ואלמלא שהטומאות בכל השדה סמוך לציון, לא היו מצויינין בכאן. והאי ואיבע"א בתרא קאי למיפרק תרוייהו קושיין, בין דאילנות בראי וטומאה גואי, או איפכא.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולמן בן הרב ישראל זצ"ל

לקיים אילנות כשאבד בה קבר.²⁴

שדה מצויינת שאין ידוע אם אבד בה קבר או נחרש: כתב הרמב"ם "מִצָּא שְׂדֵה מְצִינָה, וְאִין יָדוּעַ מַה טִּיבָה: אִם אִין בָּהּ אֵילָנוֹת - בְּיָדוּעַ שְׂאָבֵד בָּהּ קֶבֶר; יֵשׁ בָּהּ אֵילָנוֹת - בְּיָדוּעַ שְׁנַחֲרַשׁ בָּהּ קֶבֶר, כְּמוֹ שְׂיִתְבָּאָר." ודלא כאוקימתא קמא דעומדין על הגבולין ומסובכין.

עד שיהא שם זקן או תלמיד: כתב הרמב"ם, "...וְהוּא שְׂיִהֵיָהּ בְּאוֹתוֹ מְקוֹם זָקֵן אוֹ תַלְמִיד חֲכָמִים, שְׂאִין כָּל אָדָם בְּקִיאִין בְּכָהּ וְיִוֹדְעִין שְׂמַתָּר לְנִטְעַ בְּזוֹ וְאִסוּר לְנִטְעַ בְּאַחֲרָתָהּ." **והראב"ד**, לשיטתו, פירש, שאין הכל זריזין לקוץ ממנה אילנות,²⁵ וייתכן שאבד בה קבר ועדיין לא קצצו האילנות.²⁶

²⁴ מקורות: תוספתא (אהלות יז,א). תוספות (ה' ב', ד"ה יש בה). ראב"ד (הל' טומאת מת, י.).

²⁵ כלומר לא כולם בקיאים לדעת שיש איסור לנטוע אילנות בשדה שאבד בה קבר, להזדרז לקוצו.

²⁶ אבל כשיש זקן או תלמיד חכם, מן הסתם הזדרז לקצוץ. ואם יש שם אילנות שלא נקצצו, אפשר להניח שזו שדה שנחרש בה קבר, שמתר להשאיר שם האילנות. מקורות: רמב"ם וראב"ד (הל' טומאת מת, י.). ור' פירוש הראב"ד שהו"ד בהרחבה רבה בתוספות הרא"ש (ה' ב', ד"ה ושדה).